

Komentar in karta: 3/94

SLA V453.01 'stan – tamar'

Tjaša Jakop

1. Gradivo

Za pomena 'pastirska koča' in 'ograjen prostor za živino, preprosta stavba za bivanje živali (v planini)', knj. *stán* (*ā*) in *támar* (*á*) je v slovenskih narečjih najpogostejše poimenovanje *stan*, drugo najpogostejše pa *tamar* (v ziljskem, rožanskem in gorenjskem narečju). Pogosta poimenovanja so še *staja*, *bajta* in *koča*, redkejša pa *hlev* in *štala*. V ziljskem narečju se uporablja leksem *fača*. V govorih primorske narečne skupine se uporabljata romanizma *kazon* in *kazera*.

V T005 je ob leksemu *tamar* pripisana opomba »za listje, za voz«, v T007 pa »brez strehe«. V T008 je ob leksemu *tamar* opomba, da je to »ograja okoli sirarne«, ob drugem leksemu (enkratnici) *zelj* pa, da je to »staro ime za tamar«. V T015 je ob leksemu *tamar* opomba »za živino«, ob leksemu *pastirska bajta* pa »za ljudi«. V T067 je ob drugem leksemu *stan* pripisano, da je to »ograjn prostor za živino« (*hram* pa je »delavnica, kjer se spi«), v T316 pa, da je *stan* »ovčja staja«. V T147 je ob poimenovanju *staje* pripisana opomba »za ovce«, v T279 je *staja* »ograjn prostor v hlevu«, v T383 pa je to »stavba, kamor se med slabim vremenom zateče živina«. V T355 je v opombi zapisano, da je *bajta* »pastirjevo bivališče«, *gorica* pa »ograjn prostor za živino«, medtem ko je *bajta* v T005 »lesena stavba – stanovanjska«. V T223 je enkratnica *čredinke* pojasnjena kot »ograjni prostori za ločevanje živali – mlade, stare, breje, teleta ...«.

Za T030–T031, T082 in T087 je v opombah zapisovalcev zapisano, da stanu ali tamarja tam niso poznali, v T097, T137, T168, T262, T272, T280, T351, T387–T388 in T412–T413, da ga tam ni, v T109 in T229, da beseda ni v rabi, v T170, T187, T210, T241, T245, T324 in T392, da besede ne poznajo, v T144, da ni planin in v T178, da ne pasejo. Za T213 piše, da izraz tam ni domač.

Odgovor na to vprašanje ni zapisan v 55 točkah, v katerih so zapisovalci v celoti izpustili poglavje Planina.

2. Morfološka analiza

stan < **sta-n-ɔ* *'kar stoji' ← **sta-ti* 'vstati'

staj- < **sta-j-a* / **sta-j-ɛ* (im. mn.) *'prostor, kjer živina stoji' ← **sta-j-a-ti* ← **sto-j-a-ti* 'stati'

ovčja staja < **ov-bč-bj-a-j-a sta-j-a* ← **ov-bč-bj-b* (← **ov-bc-a* 'ovca') + **sta-j-a*

koča < **kot-a* 'koča'

- pastirska koča** < **pas-t-yŕ-bsk-a-j-a kqŕ-a* 'koča' ← **pas-t-yŕ-bsk-ŕ* (← **pas-t-yŕ-b* ← **pas-ti* 'pasti') + **kqŕ-a*
- tamar** < *(*tamar*)-j-b 'ograda za živino, staja'; izvor in etimologija te alpske besede nista znana (tako tudi furl. *tàmar*, *tàmer* 'ograda, v katero ponoči v planini zaprejo živino' in kor. nem. *tummer*, *tunger* v enakem pomenu)
- bajta** < *(*bajt*)-a ← ben. it. *baita*, furl. *baite* 'koča, bajta'
- pastirska bajta** < **pas-t-yŕ-bsk-a-j-a (bajt)-a* ← **pas-t-yŕ-bsk-ŕ* + *(*bajt*)-a
- pastirjeva bajta** < **pas-t-yŕ-ev-a-j-a (bajt)-a* ← **pas-t-yŕ-ev-ŕ* (← **pas-t-yŕ-b*) + *(*bajt*)-a
- bajt** < *(*bajt*)-ŕ
- hlev** < **xlěv-ŕ* 'hlev, staja'
- planinski hlev** < **poln-in-bsk-ŕ-j-b xlěv-ŕ* 'hlev, staja' ← **poln-in-bsk-ŕ* (← **poln-in-a* ← **poln-ŕ* 'raven, neporaščen z drevjem') + **xlěv-ŕ*
- štala** < *(*štala*)-a ← it. *stalla* 'hlev' / nem. *Stall* 'hlev'
- kazon** < *(*kazon*)-ŕ ← furl. *cason* 'koča, koliba'
- kazera** < *(*kazer*)-a ← it. *casera*, furl. *casere* 'tamar'
- hiša** < *(*xyš*)-a ← stvnem. *hūs* [hūš] 'hiša'
- hram-** < **xorm-ŕ* / **xorm-i* (im. mn.) 'šotor, zgradba, hiša'
- gorica** < **gor-ic-a* ← **gor-a* 'gora', 'gorski gozd' // < **dvor-ic-a* ← *dvor* 'hiša (z gospodarskimi poslopji), posestvo; dvorišče, ograjen prostor znotraj dvoriščnih površin kot staja za drobnico ali svinje' < **dvor-ŕ* 'dvorišče' in 'dvor, hiša' (SES *gorica*²; Šivic-Dular 1996: 437)
- klet** < **klět-ŕ* 'zidanica, soba, shramba, klet'
- ograja** < **o(b)-gord-a* (< **o(b)-gord-j-a*) ← **o(b)-gord-i-ti* ← **ob-* 'ob, pri, okoli' + **gord-i-ti* 'zagrajevati, delati ogrado'
- zagrajeno** < **za-gord-e-n-o* ← **za-gord-e-n-ŕ* (< **za-gord-j-e-n-ŕ*) ← **za-gord-i-ti* ← **za* 'za' + **gord-i-ti*
- meja** < **med-a* (< **med-j-a*) 'meja'
- čredinke** (im. mn.) < **čerd-in-ŕk-e* ← **čerd-a* 'vrsta (enakih živali), čreda'
- tromar**, nejasno, morda v zvezi s *tamar*
- zelj**, nejasno, morda v zvezi z nem. *Selde* 'koča'
- fača**, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *zelj* v T008, *hiša* v T056, *kazera* v T057, *tromar* v T096, *čredinke* v T223, *meja* in *ograja* v T302, *gorica* v T355 in *klet* v T370.

Kot enkratnica z *bajt*- je kartiran leksem *bajt* v T160.

Kot enkratna besedna zveza z *bajta* je kartiran leksem *pastirjeva bajta* v T166.

Kot enkratna besedna zveza s *koča* je kartiran leksem *pastirska koča* v T206.

Kot enkratna besedna zveza s *hlev* je kartiran leksem *planinski hlev* v T059.

Kot enkratna besedna zveza s *staja* je kartiran leksem *ovčja staja* v T155.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *hrami* v T067, *kazon* in *bajta* v T075, *koča* in *bajta* v T201, *koča* v T317 ter odgovor »ni poimenovanja« v T229.

Kot opis je kartiran odgovor *zagrajeno* v T023.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T030–T031, T082, T087, T097, T109, T137, T144, T168, T170, T178, T187, T210, T213, T229, T238, T241, T245, T262, T271, T280, T300, T324, T328, T332, T351, T353, T368, T375, T385, T387–T388, T392 in T412–T413.

S simbolom za »ni podatka« so označeni zapisi brez razdelka Planina v T026, T028, T053, T078, T084, T086, T092, T094, T101–T102, T116, T118, T121–T124, T135, T137, T141, T150, T153, T157, T235, T264, T268, T281, T287, T298, T301, T303–T304, T325, T333, T335–T337, T340, T343, T345, T348, T352, T359, T362–T363, T366, T374, T379, T381, T389, T395 in T398–T399.

4. Uporabljena dodatna literatura

Šivic-Dular 1996

5. Primerjaj

SLA: V160.01 *plot* (3/95), V460.01 *ogreja* (3/96), V462.01 *pletена ograja* (3/97), V455.01 *planina* (3/93), V454A.01 *pastir – splošno* (3/100), V129B.01 *slaba hiša* (2/3), V157.01 *klet* (2/32); OLA: 3376, 3420 *lesena ali kamnita zgradba, v kateri živijo pastirji*, 3421 *salaš*, 3422 *koliba*; ALE: /; SDLA-SI: 705 *več pastirskih bajt*, 707 *ogreja, ograjen prostor za živali*; ALI: 4279, 4933 *odprt hlev, ograd*; ASLEF: 1103, 4096 *odprt hlev, ograd*; HJA: /; LinGeH: /; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Stan in tamar sta povezani stavbi ali le zavetni ogradi, namenjeni poletnemu pastirskemu pašništvu v srednjevisokih in visokih planinah, v slovenskem etničnem prostoru zlasti v Julijskih Alpah, Kamniških Alpah, Karavankah in Karnijskih Alpah. Tamar, ki so ga poznali že staroselci pred naselitvijo Slovanov, je lahko samostojna stavba ali zgradba, priključena pastirski koči, kamor se ponoči in pred slabim vremenom (nekoč tudi pred plenilci, volkovi) zateče živina, ponekod pa v njej tudi molzejo. V Karnijskih Alpah (npr. na Brški planini) leseni pastirski koči večinoma pravijo *fača*, zraven stoječi leseni staji pa *tamar*.

Stanovi so v Bohinju in na Veliki planini del pastirskega naselja z značilnimi šotorasto zasnovanimi pastirskimi kočami. Pastirski stan je ponekod povsem lesena in na opornih tramovih postavljena stavba, ponekod so jih prislanjali ob breg, da je pod spodnjim delno odprtim delom imela čez noč zavetje živina, v enoprostornem pritličju pa je bilo pastirjevo zavetišče (npr. na planini Vodiški vrh v Bohinju). Drugod v Julijskih Alpah (npr. na planini Zajamniki) so bili večinoma eno ali dvo-prostorni pastirski leseni stanovi postavljeni na kamnite temelje, vhod v bivalni prostor je bil z ožje zatrepne strani, streha z naklonom okrog 45° je bila krita

s skodlami. V starejših stanovih je dim z ognjišč prosto izhajal skozi line ali vhodna vrata, v posodobljenih in novih lesenih stanovih so vgrajeni cevasti dimniki za odvod dima iz novejših grelnih naprav in kuhinjskih štedilnikov. Tako zasnovan stan je pastirjem zadostoval za dvo- do trimesečno bivanje v planini. V Bohinju so poleg takšnih stavb postavljali tudi pastirske hišice s kuhinjo in prostorom za spanje, na Bovškem (npr. v trentarskih planinah) so pastirji tudi po več mesecev bivali v večinoma povsem iz kamna zidanih hišicah. Na bovško-trentarskem območju so v planini imeli tudi staje v obliki dvokapnih streh, prekritih s skodlami ali daljšimi žaganimi deščicami; ponekod so bile strehe s kapnimi legami postavljene zgolj na večje kamnite skale (npr. na planini Zapotok), drugod je bila streha oprta na lesene stebre, glede na nagnjenost zemljišča in zavetno lego pa so ostenje med stebri zaprli s prečno ali pokonci pritrtjenimi deskami (planina Trbiščna, planina Dupla, planina Zapotok). V novejšem času so pastirski stanovi zidani tudi iz opeke in cementa.

Ljudje in živali so bili v planinah tesno povezani med jutranjo in večerno molžo, čez dan na paši in tudi čez noč, saj sta človek in žival pogosto bivala pod isto streho, v med seboj povezanih stavbah ali v stavbah, ki so bile postavljene zelo blizu druga drugi. V tolminskih skupnih govejih planinah so staje, tj. stavbe s hlevom v pritličnem delu in prostorom za bivanje pastirja na podstrešju, zidali iz kamna. V bovških in trentarskih planinah so bili pastirjevi bivalni prostori in prostori za sirjenje mleka drug ob drugem, ob njih pa staje za drobnico. Tudi v Dolski planini v Karnijskih Alpah so fače in tamarji postavljeni v gruči in z enotno usmerjenimi dvokapnimi strehami.

Število pastirskih stanov in staj za živali po posameznih planinah je bilo odvisno od več dejavnikov, med drugim od vrste pašnih živali, števila nosilcev pašnih pravic, razsežnosti posameznih planin, od oddaljenosti od doma v dolini, lastništva planin in tudi načinov njihove osnovne dejavnosti ter medsebojne povezanosti nosilcev pašnih pravic pri skupni pridelavi sira, skute in sirotke (to so ponekod že na planini dajali praščem, tja prignanim za nekaj mesecev, npr. na planini Trbiščna v Trenti). Z opuščanjem pašnih planin in s spremembami v načinu življenja, zlasti pa ob povečanih gmotnih možnostih predvsem mestnega prebivalstva, se od 70. let 20. stoletja spreminja namembnost nekaterih pastirskih stanov in tamarjev. Nekatere so pokupili tedenski počitnikarji, ki stavbe preurejajo po svoje, saj je njihov način življenja in njihova predstava o življenju v planini bistveno drugačna od življenja in dela pastirjev, planšarjev, sirarjev. Predvsem pa na nekdanjih pašnih planinah primanjkuje pašnih živali, krav, ovc, koz, konj, prašičev. Zato se planine opuščajo, stanovi, staje, tamarji propadajo, pa tudi vegetativna podoba planin se je z leti že marsikje občutno spremenila.

Prim.: Bogataj 1999; Cevc 1972; Cevc 1984; Cevc 1995; Dolinar 1954; Ložar 1944; Novak 1942; Novak 1960; Novak 1961; Novak 1969; Novak 1970; SEL 2004; Šalehar idr. 2013

7. Skica

